

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Географічний факультет**

**кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії**

**ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА  
УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ**

**Кваліфікаційна робота**

**Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

**Виконав:**

студент 2 курсу, 613 групи

**Терзі Іван**

**Керівник:**

кандидат географічних наук,

асистент **Ковбінська Г.Д.**

**До захисту допущено**

**на засіданні кафедри**

**протокол № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_ 2024 р.**

**Зав. кафедрою \_\_\_\_\_ проф. Рідуш Б.Т.**

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ I. ІНОВАЦІЙНІ МЕТОДИ В ОСВІТІ.....	9
1.1. Види інноваційних методів навчання .....	9
1.2. Методи навчання географії за джерелами знань і характером пізнавальної діяльності учнів .....	17
1.3. Проблемне й програмоване навчання географії.....	30
РОЗДІЛ II. ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ У ШКОЛІ.....	38
2.1 Застосування інноваційних методів навчання під час вивчення фізичної географії у 6 класі .....	38
2.2. Програмоване навчання .....	40
2.2.1 Методи активного (особистісно-зорієнтованого) навчання.....	41
2.2.2. Застосування модульних програм .....	48
2.2.3 Контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів .....	51
ВИСНОВКИ .....	56
ЛІТЕРАТУРА .....	57

## АНОТАЦІЯ

В останні роки значна кількість наукових досліджень зосереджена на проблемах інноваційного навчання. Це зумовлено тим, що традиційна система освіти, орієнтована на «підтримувальне навчання», вже не відповідає викликам і вимогам сучасного суспільства. У сучасній епосі, коли розвиток є ключовим поняттям і основною сутністю педагогічного процесу, освітня система потребує реформ.

У багатьох розвинених країнах світу розвиток освіти виходить на перший план. Сучасний випускник-школяр має бути не лише носієм знань, але й активним, творчо мислячим учасником суспільства. Його ключові якості повинні включати здатність адаптуватися до змінних життєвих можливостей, самостійно навчатися, отримувати знання для вирішення різних проблем, мислити критично та творчо, працювати в команді, ефективно спілкуватися, уникати конфліктів або вміло їх вирішувати, а також постійно працювати над власною самореалізацією.

Інноваційні підходи і технології до навчання формують нові цінності, змінюючи цілі, зміст, методи й технології освітнього процесу. Проте впровадження будь-яких новацій в освітню систему має відбуватися поступово, еволюційним шляхом. Це забезпечує ретельну підготовку, свідоме впровадження нововведень і їх засвоєння

Освіта завжди мала на меті передачу досвіду наступному поколінню. Цей досвід включає як знання про навколишній світ, так і вміння нанести ці знання в реальних життєвих ситуаціях. Підтримується постійний розвиток методів навчання, їх основа залишається подібною до тієї, яка існувала багато років тому: участь вчителя, використання підручників та інших традиційних інструментів навчання.

Суттєві зміни можуть статися тільки тоді, коли в навчальний процес буде інтегровано сучасні те

Сучасна освіта перебуває на перехресті між традиційними методами

навчання та новими технологіями. Основні виклики включають: недостатню підготовку педагогів до інноваційної діяльності. Багато вчителів працюють за старими методиками; обмежений доступ до ресурсів; спротив змінам щодо впровадження нових технологій; не бажання молоді йти працювати у заклади загальної шкільної освіти.

Однак інноваційні педагогічні підходи на етапі знаходять своє місце в освітніх системах різних країн. До таких підходів належать: проблемне навчання; проектне навчання, проблемне навчання; інтерактивні методи.

Хоча сучасні технології прогресують важливу роль реформування освіти, учитель залишається центральною фігурою навчального процесу. Завдання педагога виникає не лише в тому, щоб передати знання, але й стати носієм науки між учнем і вчителем.

Учитель має допомогти учням розвивати навички аналізу, синтезу, критичного мислення та творчого підходу до виконання завдань. Для цього не лише інтегрувати нові технології, але й сприяти формуванню довірливих стосунків між учнями та педагогом.

У майбутньому освітній процес стане ще більш гнучким і орієнтованим на індивідуальні потреби кожного учня. Інноваційні технології, такий як штучний інтелект.

Система освіти майбутнього буде спрямована на розвиток компетенцій, які ефективно вчать адаптуватися до швидких змін у світі, самостійно навчатися та успішно працювати в різних професійних сферах.

Інноваційне навчання є ключовим фактором у розвитку сучасної освіти. Воно відкривається перед учнями багато нових можливостей, сприяє формуванню навичок, що є в сучасному світі, та стимулює особистісний розвиток.

Освітній процес має залишитися живим і динамічним, відображаючи потреби суспільства та допомагаючи новому поколінню не лише адаптуватися до змін, але й активно розвиватися.

In recent years, a significant body of research has focused on the challenges of innovative learning. This is driven by the realization that traditional education systems, predominantly oriented toward “supportive learning,” are no longer adequate to meet the demands and challenges of contemporary society. In today’s era, where development has become a cornerstone of the pedagogical process, the education system requires comprehensive reform.

In many developed countries, educational advancement has become a priority. A modern school graduate is expected to be not only a repository of knowledge but also an active, creatively thinking member of society. Their essential competencies include the ability to adapt to rapidly changing circumstances, engage in self-directed learning, acquire knowledge for problem-solving, think critically and creatively, collaborate effectively in teams, communicate proficiently, resolve or prevent conflicts, and pursue continuous personal growth and self-realization.

Innovative approaches and technologies in education reshape values, transforming the objectives, content, methods, and processes of teaching and learning. However, any implementation of innovation in education must occur incrementally, following an evolutionary trajectory. This ensures thorough preparation, deliberate introduction, and effective assimilation of new methods and technologies.

Education has always served the purpose of transmitting experience to future generations. This experience encompasses both knowledge about the world and the ability to apply it in real-life contexts. While teaching methods continue to evolve, their core principles remain consistent with those of the past: the role of the teacher, the use of textbooks, and reliance on traditional teaching tools.

Significant transformation in education will only be achieved through the integration of modern technologies into the teaching process. Today, education stands at the intersection of traditional methodologies and emerging technological innovations. Key challenges include the insufficient training of educators for

innovative practices—many teachers continue to rely on outdated methods; limited access to resources; resistance to change in the adoption of new technologies; and declining interest among younger generations in pursuing careers in general education.

Despite these challenges, innovative pedagogical approaches are gradually gaining traction across educational systems worldwide. These approaches include problem-based learning, project-based learning, and interactive teaching methods.

While technological advancements play a pivotal role in educational reform, the teacher remains central to the learning process. A teacher's responsibilities extend beyond knowledge transmission to becoming a facilitator of scientific inquiry and a mentor in the student's academic journey. Teachers must help students develop skills in analysis, synthesis, critical thinking, and creative problem-solving. To achieve this, educators must not only integrate modern technologies but also foster trust-based relationships with their students.

Looking ahead, the educational process is expected to become more flexible and tailored to the individual needs of learners. Innovative technologies, including artificial intelligence, will play an increasingly significant role.

The education systems of the future will emphasize the development of competencies that enable individuals to adapt effectively to rapid global changes, engage in lifelong learning, and excel in diverse professional environments.

Innovative learning serves as a cornerstone for advancing modern education. It provides students with new opportunities, facilitates the development of essential 21st-century skills, and promotes personal growth. Education must remain dynamic and responsive to societal needs, empowering future generations to not only adapt to change but to drive it forward.

## **ВСТУП.**

*Актуальність теми:* Світ змінюється з неймовірною швидкістю. Велика кількість інформації, що нас оточує, не робить наше життя легшим. Велика кількість інформації навпаки – дезорієнтує. Діти дуже схильні сприймати будь-яку інформацію на віру. Вчитель у школі уже не цінується як ходяча енциклопедія, адже будь-яку інформацію можна знайти за допомогою мережі Інтернет. Відповідно грати роль, яку грали вчителі раніше, коли доступ до інформації був обмежений, уже не будуть. На даний час вчитель – наставник для учня, для дитини. Якщо вчитель може зацікавити учнів на уроці, тоді він не тільки наставник, він ще й друг і радник. Зацікавити і допомогти полюбити навчання вчителю допомагають інноваційні прийоми навчання. Тобто прийоми, за допомогою яких вчитель у цікавій формі подає учням потрібний матеріал, ще й допоможе полюбити предмет. Навчання може бути цікавим, захопливим, ненав'язливим і продуктивним за допомогою інноваційних методів. Коли вчитель виходить за рамки простого надиктовування інформації, а стає другом і помічником в навчанні – можна вважати, що зернина мудрості в душі учня почала проростати.

*Предмет дослідження:* інноваційні методи навчання та їхній вплив на якість засвоєних знань учнів.

*Об'єкт дослідження:* застосування інноваційних методів навчання у 6 класі.

**Метою:** вивчення сучасних інноваційних методів навчання і їх застосування при вивченні географії.

*Завдання дослідження:*

- Виділити основні інноваційні методи, які застосовуються під час навчання в школі;
- проаналізувати, які саме застосовуються інноваційні методи у школі;

- Вибрати з усіх методів найбільш підходящі для застосування на уроках географії в школі;
- Створити приклад конспекту уроку для 6 класу, де застосовується інноваційний метод під час навчання.

**Методи дослідження.** Вибір методів дослідження визначається об'єктом дослідження і характером тих завдань, які ставить перед собою дослідник. Для розв'язання поставлених завдань нами використано комплекс різних методів, які взаємозв'язані і взаємно доповнюють один одного: аналіз стану розв'язання проблеми в психолого-педагогічній і методичній літературі з географії в контексті означеної проблеми; вивчення офіційних і нормативних документів; аналіз навчальних програм, підручників та іншої літератури; концепцій географічної і краєзнавчої освіти; статистичний метод; системний підхід; метод узагальнення характеристик досліджуваної проблеми;

**Структура роботи.** Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг - 65 с.



# РОЗДІЛ I. ІНОВАЦІЙНІ МЕТОДИ В ОСВІТІ

## 1.1. Види інноваційних методів навчання

Останнім часом з'являється багато досліджень, що розглядають проблему інноваційного навчання. Причиною є те, що колишня система «підтримувального навчання» вже не відповідає вимогам постіндустріальної епохи. У багатьох розвинених країнах світу розвиток стає центральним поняттям і внутрішньою сутністю сучасного педагогічного процесу. Сучасний випускник, який житиме і працюватиме в майбутньому, має володіти здатністю адаптуватися до життєвих обставин, самостійно навчатися та ефективно використовувати отримані навички для вирішення різних проблем, виявляти труднощі реального світу й знаходити способи їх подолання, розуміти, як і де можна застосувати отримані знання, мислити критично та творчо, бути комунікабельним у різних соціальних контекстах, ефективно працювати в колективі, уникати конфліктів або вміло їх вирішувати, а також постійно працювати над саморозвитком.

У сучасному світі панують нові цінності, а відповідно й цілі навчання, зміст, методи та технології. Однак розвиток освіти має бути еволюційним, і будь-які нововведення повинні бути ретельно підготовленими, свідомо впровадженими та засвоєними вчителями.

Навчальний процес у закладах загальної середньої освіти можна вважати процесом передачі отриманого досвіду новим поколінням. Цей досвід включає знання про навколишній світ, що постійно удосконалюються, а також методи їх застосування в практичній діяльності. Попри те, що процес навчання безперервно розвивається, він досі залишається схожим на той, що існував багато років тому. Він неможливий без участі вчителя, класної дошки та підручника. Зміни у навчальному процесі на суттєвому рівні відбудуться тоді, коли в навчання будуть активно впроваджені нові технології, зокрема

комп'ютери з відповідними програмами. Проте на сьогоднішній день не зрозуміло, коли ці засоби стануть доступними для масових навчальних закладів і коли педагоги зможуть використовувати їх у повній мірі. Враховуючи те, що основи освіти закладені в минулому попередніми поколіннями, варто звернути увагу на деякі інноваційні педагогічні підходи, відомі у світі. Зокрема, цікавими є такі:

- засновані в Німеччині Г. Літцем та П. Гехеєбом «Вільні шкільні громади» — це школи, організація життя в яких базується на принципах вільного розвитку дитини та співпраці членів маленької громади.
- «Трудові школи» (з'явилася в Німеччині, Швейцарії, Австрії; до таких належать колонія Дзержинського та комуна Горького під керівництвом А. С. Макаренка, школа С. Т. Шацького, П. П. Блонського, школа де Рош у Франції) — спрямовувала на професійну підготовку учнів, орієнтувала на працю як важливу складову культури і забезпечувала самостійність та самоврядування учнів.
- Школа «вільного виховання» (у Лейпцигу, у Ясній Полянці під керівництвом Л. М. Толстого) — тут вважалося недоцільним навчати учнів певним предметам чи ремеслам. Головним було спрямування на інтереси та розвиток дітей.
- Вальдорфська школа (Р. Штайнер, Німеччина) — ставила за мету всебічний розвиток особистості дитини через інтенсивну духовну діяльність.
- Школа за методом проектів (В. Кілпатрік, США, Б. Рассел, Великобританія) — давала учням право вільного вибору занять. Навчальна програма розглядалася як сукупність взаємопов'язаних досвідів.
- «Відкриті школи» (засновані у Великій Британії на початку 1970-х років) — підкреслювали індивідуальний підхід до навчання, що включав скасування обов'язкових навчальних планів, класно-урочної системи, чіткого розкладу і єдиного шкільного режиму, а також відмову від

оціночної системи контролю.

Аналіз тенденцій переходу до особистісно орієнтованої парадигми в освіті дозволяє окреслити перспективи її концептуального вираження в структурі педагогічної свідомості. Це передбачає суттєві інновації у розумінні особистісного підходу в освіті, а також у визначенні місця і ролі індивідуальності як учнів, так і вчителів. Наразі вважають, що на зміну «ідеологічному» підходу приходять педагогічна концепція мети, а функціонально орієнтоване наповнення переходить у освіту, яка фокусується на розвитку цілісної особистості. Відповідно до цього змісту, розвиватиметься і процесуальний аспект навчально-виховного процесу, включаючи діалогічні технології, ситуації взаєморозвитку, а також вільну саморозвивальну діяльність усіх учасників педагогічної реальності.

Розвиток особистісно орієнтованого навчання базується на принципах гуманістичної психології та педагогіки. Різниця між традиційною та гуманістичною педагогікою полягає в підходах і методах виховання. У традиційній педагогіці це досягається через жорстко регламентовану організацію навчального процесу (система пояснень, закріплення матеріалу, контроль засвоєння) та суворо визначені виховні заходи, що практично виключають педагогічне та міжособистісне спілкування, взаємодію учнів і можливості для ініціативної творчої діяльності.

Принципи гуманістичної педагогіки передбачають відмову від жорстко регламентованих методів навчання і радикальні зміни у взаємовідносинах між учасниками процесу. На сьогодні принципи гуманістичної педагогіки, в тій чи іншій інтерпретації, визнаються всіма педагогічними школами. За таких умов навчальний процес втрачає штучність і нещирість, перетворюючись на спільну діяльність вчителя та учня, що наближає його до природного життєвого процесу.

У технологічному підході до навчання можна виокремити кілька основних етапів: 1) формулювання цілей і їх детальне уточнення; 2) орієнтація загального перебігу навчального процесу на досягнення цих цілей

і гарантування результатів; 3) оцінювання поточних досягнень, коригування процесу навчання для досягнення поставлених цілей; 4) підсумкова оцінка та аналіз отриманих результатів.

Особливу увагу слід приділити цілям навчального процесу. Традиційно їхнім основним змістом було набуття учнями знань, умінь і навичок (ЗУН). Сучасний навчальний процес має орієнтуватися на створення умов для самореалізації особистості, розвиток інтелектуальних умінь, мислення та інших функцій особистості. При такому підході розвиток людини стає не побічним результатом, а головною метою навчання. Основною темою навчання вже не є окремі фрагменти академічних знань, а «події в житті учня», які складають його цілісний життєвий досвід. Знання в цьому контексті перетворюються на частину цього досвіду.

Цілі навчання несуть в собі такі аспекти як особистісний та предметний. Предметний аспект включає оволодіння учнями основами наукових знань, загальну підготовку до практичної діяльності та формування наукового світогляду. Особистісний аспект полягає в розвитку умінь мислити (для географії це, зокрема, просторове та логічне мислення), розвитку творчих і пізнавальних здібностей, а також психологічних якостей, таких як сприйняття, уява, пам'ять і увага. Спроби минулого формувати особистість за певною моделлю показали, що така система здатна лише створити освітні та соціальні сурогати. Тому нині акцент робиться на створенні умов для розвитку й прояву особистісних якостей учнів.

Двоїстий характер цілей навчального процесу обумовлений структурою особистості.

Визначаючи цілі навчання, важливо враховувати ті компоненти структури особистості, які залежать від соціальних умов і формуються в процесі життєдіяльності. Тому навчальний процес не може обмежуватися лише формуванням знань, умінь і навичок.

*Таблиця 1.*

*Компоненти — складові структури особистості*

Індивідуально-типологічні	Психічні процеси	Досвід	Спрямованість
Темперамент	Пам'ять	Знання	Потреби
Характер	Свобода	Уміння	Інтереси
Здібності	Почуття	Навички	Мотиви
Задатки	Емоції		Цінності
	Мислення		Переконання

Такий підхід вимагає значних змін у процесі навчання, зокрема у постановці як предметних, так і особистісних цілей. В. Серіков зазначає, що освіта, спрямована на розвиток особистості, досягає своїх цілей у тій мірі, в якій здатна створити умови для необхідності саморозвитку особистості.

Особистісні функції учня активуються в навчальному процесі тільки за умови створення такої навчальної ситуації, яка робить їх актуальними та затребуваними. Для конструювання такої ситуації необхідно використовувати три основні технології:

- подання елементів змісту освіти через різнорівневі особистісно орієнтовані завдання (метод «технології заданого підходу»);
- засвоєння змісту через діалог, який виступає як особливе дидактично-комунікативне середовище, що забезпечує суб'єктно-значеннєве спілкування, рефлексію та самореалізацію особистості («технологія навчального діалогу»);
- імітація соціально-рольових і просторово-часових умов, що дають змогу реалізувати особистісні функції в умовах внутрішньої конфліктності, колізійності та змагання («технологія імітаційних ігор»).

Для ефективної навчально-виховної діяльності, що відповідає навчальним завданням, індивід повинен мати мотив. Мотиви визначають усі фактори, які сприяють прояву навчальної активності та визначають її спрямованість (Ващенко, 1994).

Психологи вважають, що успішність — незалежно від того, низька чи висока — безпосередньо залежить від сили, якості та типу мотивації

Більшість науковців погоджуються, що мотиви навчання можна класифікувати на кілька груп.

Таблиця 2

**. Групи мотивів навчання**

Група	Спонування особистості до навчальної діяльності
<i>Широкі соціальні</i>	Моральні зобов'язання, розвинуте почуття обов'язку; відповідальність перед батьками, суспільством, учителями, товаришами; дотримання вимог найближчого оточення
<i>Пов'язані зі змістом процесом</i>	Прояв інтересу до предмета або навчального матеріалу; бажання дізнатися нові факти, опанувати знання й уміння, зрозуміти суть досліджуваних явищ; прагнення подолати труднощі в процесі
<i>Пов'язані з досягненням успіху і страхом</i>	У першому випадку бажання отримати високу оцінку, похвалу; у другому — прагнення уникнути поганих оцінок, осуду, покарання; очікування неприємних наслідків від негативних результатів
<i>Вузько особисті</i>	Бажання розвиватися й самовдосконалюватися, краще підготуватись до майбутнього самостійного життя; прагнення виділитися серед оточуючих, бажання перебувати в центрі уваги;

У системі навчальних мотивів поєднуються як зовнішні, так і внутрішні мотиви. Зовнішня мотивація виникає під впливом зовнішніх чинників, таких як примус, страх, заохочення, матеріальні стимули, покарання та суворий контроль. Такі форми впливу, як завищені або занижені оцінки, зневага, нещира похвала, або принизлива критика зазвичай відштовхують учнів. Вони часто негативно впливають на розвиток учня як особистості, спрямовуючи його на мотиви самозбереження.

З іншого боку, при внутрішній мотивації формування мотиву відбувається через внутрішні чинники, серед яких найбільш важливими є: потреби, захопленість, усвідомлення необхідності навчання для досягнення успіхів у житті, задоволення від самостійного виконання навчальних завдань, інтерес до предмета, прагнення більше дізнатися, задоволення від навчальної

діяльності та усвідомлення її суспільної корисності. Внутрішня мотивація може бути розглянута як потреба в здобутті впевненості у своїх силах і намірах.

Психологи відзначають, що внутрішня мотивація є набагато ефективнішою порівняно з зовнішньою.

Розвиток внутрішньої позитивної мотивації можна трактувати як зміщення мотиву до навчання. При цьому необхідно враховувати специфічні потреби учнів на певних етапах розвитку.

Аналіз педагогічної та психологічної літератури, зокрема робіт Є. Ільїна, дозволяє виокремити основні чинники, що впливають на формування внутрішньої, позитивної мотивації до навчання, такі: (Ващенко, 1994).

- зміст навчального предмета;
- організацію навчальної діяльності;
- стиль педагогічної діяльності та особистість учителя;
- види пізнавальної діяльності, у тому числі нестандартні, особистісно-зорієнтовані методи навчання;
- групові (за Є. Ільїним, колективні) форми навчання;
- оцінку й самооцінку навчальної діяльності;
- педагогічну підтримку й позитивне емоційне середовище.

Сильним позитивним мотивом для навчальної діяльності школярів є особистість учителя та стиль його педагогічної роботи. Атмосфера, яку створює авторитетний вчитель, що застосовує демократичний стиль керівництва, стимулює ініціативу учнів і сприяє їх творчій активності.

Важливим елементом, яким характеризується стиль педагогічної діяльності вчителя, є виконання ним певних функцій у навчальному процесі. За сучасних умов учитель перестає бути «передавачем» інформації і стає організатором навчальної діяльності. Крім викладу матеріалу в доступній формі, це передбачається такими функціями педагога: давати завдання; допомагати учням визначати мету навчальної роботи та знаходити найефективніші шляхи її досягнення, підбирати засоби та прийоми

виконання завдань; консультувати й за необхідності спонукати до дії; радити, допомагати в розв'язанні складних навчальних задач; активізувати навчальну діяльність учнів, спираючись на зміст відповідного курсу.

Співпраця між учнями та вчителем набуває особливого значення в досягненні загальних навчальних цілей. Вона може проявлятися у делегуванні окремих дидактичних функцій учням, таких як вибір методів навчання, форм спілкування з учителем, оцінка результатів навчальної діяльності та визначення розвивальних цілей вивчення певних тем.

Спільна діяльність сприяє тому, щоб учні приймали запропоновані засоби, форми та методи навчання, що стимулює їх до активного засвоєння знань і формування вмінь, розвитку творчих здібностей і емоційного ставлення до цінностей, закладених у матеріалі.

Спілкування між учителем та учнем проходить у формі діалогу між більш досвідченим учителем і молодшим учнем, у якого ще менше знань і досвіду. Це передбачає певні правила взаємодії: повагу до кожного учасника навчального процесу незалежно від віку чи поглядів, уміння слухати та аргументовано висловлювати свою точку зору, прямоту і відкритість. Важливо надавати учням можливість звертатися за порадами, виступати джерелом різноманітного досвіду, демонструвати довіру до них і визнавати їх право на власну думку або сумнів у правильності рішень вчителя. Створення в класі невимушеної атмосфери, розуміння почуттів учнів також сприяє розвитку таких відносин.

У контексті особистісно-орієнтованого навчання поняття діалогу набуває нового змісту. Тут діалог розуміється як специфічне комунікативне середовище, яке забезпечує механізм становлення і самообґрунтування особистості в умовах культурної різноманітності. У тріаді «завдання — діалог — гра», що є основним технологічним комплексом особистісно-орієнтованого навчання, засвоєння знань відбувається в умовах діалогу.

Для того, щоб учні почувалися комфортно, могли адаптуватися до різних ситуацій і подолати труднощі під час навчальної діяльності, важливо



надавати їм педагогічну підтримку, зокрема звертати увагу на позитивні риси їх особистості та на досягнуті успіхи. Віра вчителя в потенціал учнів часто є визначальним чинником їхніх досягнень. Оцінюючи їхні результати, слід враховувати уявлення учня про себе, що позитивно впливає на його впевненість, ставлення до навчання, вчителя та власних можливостей, при цьому не заважаючи об'єктивній оцінці їх роботи.

Велике значення має формування позитивного емоційного фону навчальної діяльності. На думку Пометун «спонукання, не підсилені емоціями, не мотивуватимуть навчання й не підтримуватимуть той чи інший тип поведінки» (Пометун, 2002). Крім того, психологи довели, що в стані душевного спокою активізуються резерви пам'яті. Учені пропонують зосередити увагу на восьми емоціях та емоційних комплексах: радості, інтересі, подиві, стражданні, гніві, презирстві, страху, соромі. Повною мірою слід використовувати лише позитивні емоції, які надають упевненості у своїх силах і тому спрямовані на досягнення успіху учня, на розвиток його самостійності.

## **1.2. Методи навчання географії за джерелами знань і характером пізнавальної діяльності учнів**

У загальній дидактиці та методиці викладання одним із найважливіших понять є поняття методу навчання та методичного прийому. Метод навчання можна розглядати як спосіб спільної діяльності вчителя й учнів, спрямований на досягнення поставлених освітніх цілей. Кожен метод навчання має на меті визначити систему дій і засоби, які необхідні для досягнення бажаних результатів. Однак деякі фахівці вважають, що поняття "метод" значно ширше. Наприклад, Єрмаков І. стверджує, що методи навчання — це також способи передачі знань учням у готовій формі, методи спільної діяльності вчителя та учнів у процесі пізнання, а також методи організації самостійної практичної та пізнавальної діяльності учнів.

Крім того, одним із важливих аспектів методу є методичний прийом,

який є складовою частиною методу. Прийом — це окремий елемент, що входить до складу методу навчання, наприклад, проблемне завдання може бути прийомом у методі проблемного навчання.

Існують різні класифікації методів навчання. Однією з найпоширеніших є класифікація за джерелами знань і характером пізнавальної діяльності учнів.

### *Методи за джерелами знань:*

- **Словесні методи:** до цієї групи належать методи, що передбачають використання мови для передачі знань. Це можуть бути:
  - **Розповідь** — образний і колоритний виклад матеріалу, що допомагає сформуванню у учнів географічних образів, розвивати уяву та естетичне сприйняття. Розповідь може бути побудована на основі науково-популярної або художньої літератури та особистих вражень вчителя.
  - **Бесіда** — це метод, заснований на запитаннях і відповідях, що сприяє розвитку мислення учнів, навчанню їх висловлювати думки, а також дозволяє організувати індивідуальний підхід до кожного учня. Бесіда є особливо корисною при розгляді взаємозв'язків географічних об'єктів та явищ.
  - **Пояснення** — метод, що використовується для роз'яснення географічних процесів, явищ або причинно-наслідкових зв'язків. Пояснення зазвичай застосовується тоді, коли потрібно не просто показати чи розповісти матеріал, а довести його логіку та закономірності.
  - **Наочні методи:** ці методи включають використання різноманітних візуальних засобів, що активізують чуттєве сприйняття учнів:
  - **Ілюстрація** — показ карт, планів, навчальних картин, схем, діаграм, графіків та інших наочних матеріалів.
  - **Демонстрація** — показ дослідів, явищ, процесів, кінофільмів, телепередач, комп'ютерних програм.
  - **Спостереження** — організація спостережень, наприклад, метеорологічних чи фенологічних, під керівництвом вчителя або

самостійно учнями.

- **Практичні методи:** ці методи передбачають виконання практичних завдань, самостійних робіт, вправ і навчальних ігор, що сприяють розвитку самостійної пізнавальної діяльності учнів. Вчитель виконує роль організатора та консультанта. Практичні методи допомагають учням застосовувати знання на практиці, формуючи вміння та навички.

#### *Специфіка словесних методів у географії:*

- **Розповідь** є ефективним методом для ознайомлення учнів з географічними об'єктами та явищами, які вони не можуть спостерігати безпосередньо. Вона сприяє розвитку уяви та естетичного смаку учнів.
- **Бесіда** надає можливість учням активно висловлювати свої думки, міркувати, робити висновки, а також працювати над розумінням взаємозв'язків між географічними явищами. Особливо корисною є евристична (пошукова) бесіда, де учні самостійно розв'язують навчальні задачі, що дозволяє розвивати критичне мислення.
- **Пояснення** застосовується в тих випадках, коли потрібно довести, роз'яснити певні закономірності або взаємозв'язки. Це допомагає учням зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки, що важливо при вивченні географічних явищ.
- **Інструктаж** використовується під час практичних робіт, екскурсій або навчальних практик. Він має на меті пояснити мету роботи, її послідовність і джерела інформації.
- **Шкільна лекція** є важливим методом для передачі великого обсягу матеріалу, особливо для старших класів. Вона дозволяє детально ознайомити учнів з географічними об'єктами, процесами та явищами. Однак її слід комбінувати з іншими методами для кращого сприйняття та засвоєння матеріалу, зокрема з роботою з картами та схемами.

Застосування цих методів допомагає учням не тільки отримати знання, але й активно включатися в навчальний процес, розвивати критичне мислення та здатність до самостійної роботи.

З активним впровадженням проблемного навчання в навчальний процес в лекціях почали використовуватися елементи проблемного викладу матеріалу. Це означає, що вчитель більше не просто передає готову інформацію, а також ставить питання, розмірковує, демонструє різні підходи до відповідей, спростовує суб'єктивні погляди та доводить істинність об'єктивних, при цьому показуючи логіку своїх міркувань. Б. Голуб зазначає, що такий спосіб викладу матеріалу має низку переваг у психолого-педагогічному контексті (Єрмаков, 2003).

- Матеріал подається більш доказово, що дозволяє учням краще усвідомити інформацію і перетворити її на переконання.

- Такий виклад розвиває в учнів критичне мислення, даючи їм приклад творчого пошуку. Він також є більш емоційно насиченим і підвищує інтерес до навчання.

Для проведення занять із використанням інтерактивної дошки можна застосовувати наступний алгоритм: спочатку визначити тему, мету та тип заняття; скласти часову структуру, визначити завдання та етапи досягнення основної мети; продумати етапи, на яких буде необхідне використання інструментів інтерактивної дошки; вибрати найбільш ефективні засоби комп'ютерного забезпечення.

При відборі матеріалу для зорового ряду важливо враховувати, що зміст, глибина та обсяг інформації повинні відповідати інтелектуальним можливостям учнів, їх віковим особливостям, пізнавальним здібностям і рівню працездатності. Слід уникати надто віддалених планів, дрібних деталей і великих текстових фрагментів, щоб не перевантажувати учнів.

Загалом, застосування інформаційних технологій, включаючи мультимедійні та віртуальні технології, суттєво змінює традиційні методи навчання.

В умовах інформаційного суспільства зростає потреба в формуванні навичок пошуку, аналізу, обробки, зберігання та подачі інформації, що робить особливо актуальним завдання формування культури роботи з

інформацією. Частину цих задач можуть допомогти вирішити комп'ютерні телекомунікації, розвиток яких призвів до появи Інтернету. Інтернет — це глобальна мережа, яка об'єднує користувачів із різних організацій, державних установ, фірм і приватних осіб по всьому світу. Прототипом Інтернету була мережа Міністерства оборони США. Наразі Інтернет поширений у всьому світі, і його користувачами є десятки мільйонів людей.

Однією з головних переваг Інтернету є величезна кількість інформації на різних мовах, яку можна і потрібно використовувати в процесі навчання географії. Для географів особливо важливим є доступ до різноманітних статистичних даних, які широко застосовуються в економічній і соціальній географії. Оскільки ці дані в навчальній, методичній і статистичній літературі швидко старіють, доступ до актуальної інформації через Інтернет є надзвичайно важливим.

У сучасних умовах ефективність словесних методів навчання, де інформація засвоюється на 10-15%, значно зростає завдяки використанню інтерактивних дощок та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Інтерактивна дошка — це сенсорний екран, підключений до комп'ютера, на який проектор виводить зображення з екрана комп'ютера. Використання цього обладнання дає змогу перейти від традиційного використання словесних методів навчання до інтегрованого освітнього середовища, що включає весь потенціал електронного представлення інформації. Замість звичайної дошки та крейди вчитель отримує потужний інструмент для подачі матеріалу у різних формах. Спеціальне програмне забезпечення дозволяє працювати з таблицями, схемами, діаграмами, текстами, аудіо- та відеоматеріалами, а також здійснювати запис від руки прямо поверх документів та зберігати інформацію.

Для викладання географії це особливо важливо, оскільки використання різних можливостей інтерактивної дошки дає вчителю змогу класифікувати матеріал, працювати з кольорами, переміщати об'єкти, демонструвати їх розвиток і створювати нові зв'язки. Інформаційні об'єкти, що

демонструються в рамках мультимедійної лекції, можуть включати зображення (слайди), відео- та звукові фрагменти. Зображення (слайди) можуть бути графіками, схемами, діаграмами, малюнками, фотографіями. Відеофрагменти включають фільми, частини фільмів або мультиплікаційні ролики, які наочно демонструють, часто недоступні для спостереження, процеси та явища. Звукові фрагменти можуть бути дикторським текстом, музикою або іншими записами, які супроводжують демонстрацію зображень і відео.

Основними труднощами впровадження інтерактивної дошки в навчальний процес є навчання вчителів ефективному використанню цього сучасного обладнання. Більшість проблем, з якими стикаються педагоги, полягають у відсутності достатніх навичок проектування електронного навчального матеріалу, що дозволяє створювати ефективні структури, які відповідають новим можливостям подачі інформації.

Глобальна мережа Інтернет надає доступ до навчальних і наукових ресурсів, створюючи умови для організації спільних проєктів учнів з різних країн, а також для обміну досвідом серед учителів. Лише за кілька хвилин можна опинитися в будь-якому куточку світу, обмінятися інформацією та отримати актуальні й різноманітні дані про природу, населення та економіку конкретних країн або регіонів. Завдяки сучасним інформаційним технологіям стає можливим отримання різноманітних ілюстративних матеріалів, таких як карти, картосхеми, схеми, діаграми, графіки, а також відеоматеріали.

Робота в Інтернеті може відбуватися в автономному або діалоговому режимі. В автономному режимі «перекачування інформації» здійснюється автоматично за допомогою спеціальних програм, що дозволяє ефективно використовувати час перебування в мережі. Діалоговий режим, в свою чергу, потребує постійної участі абонента в процесі пошуку інформації, що призводить до більших витрат часу та коштів.

Інтернет-послуги, які використовуються в середній освіті, можна поділити на три основні групи: інформаційні, інтерактивні та пошукові.

Інформаційні послуги включають електронні газети, журнали, книги та бібліотеки. Зазвичай інформація в таких джерелах поділяється на безкоштовну та платну, причому платна інформація з часом стає безкоштовною через втрату актуальності. Особливу цінність для викладачів мають електронні бібліотеки, які є сучасними сховищами знань і значно зручніші в користуванні, ніж традиційні бібліотеки. Хоча в більшості електронних бібліотек доступ до повних текстів обмежений, з'являються проекти, які надають безкоштовний доступ до видань. Прикладом таких проектів є різноманітні освітні портали.

Інтерактивні послуги засновані на діалоговому режимі зв'язку. В Інтернеті є кілька способів організації такого діалогу, зокрема через електронну пошту та електронні конференції. Це стало можливим завдяки тому, що кожен користувач мережі має свою адресу в Інтернеті, що аналогічно звичайній поштової адресі, через яку можна отримувати повідомлення. Маючи стандартну адресу в Інтернеті, ви можете обмінюватися електронними листами з користувачами по всьому світу, причому адресат отримує листи в зручний для нього час.

Електронна пошта включає відправлення та прийом електронних листів, а також обмін матеріалами в рамках електронних конференцій. Електронні конференції дозволяють проводити дискусії між учасниками, які знаходяться на великих відстанях один від одного. Ці конференції можуть бути як у реальному часі, так і з відстроченим доступом до матеріалів. Інформаційні документи можуть розсилатися як електронні листи або бути опублікованими у вигляді статей в телеконференціях. Конференції з відстроченим доступом залишаються відкритими для підключення до дискусії протягом тривалого часу після того, як запитання вже були поставлені.

Для вчителів та учнів велике значення мають пошукові послуги, які надають пошукові та метапошукові системи. Пошукові системи постійно сканують інформацію, що надходить у мережу Інтернет, та систематизують

її. Це дозволяє користувачам швидко знаходити необхідні дані. До відомих українських пошукових систем належать різні ресурси, які надають зручні інструменти для пошуку та аналізу інформації.

Комп'ютерні телекомунікації є дуже перспективним інструментом для використання в освіті. Вони сприяють ознайомленню учнів з різними точками зору на досліджувану проблему, дозволяють оцінювати власні погляди та результати навчальної діяльності. Інформація, отримана через Інтернет, може бути використана учнями під час дискусій, підготовки повідомлень, доповідей та рефератів.

Загалом роботу в Інтернет і можна поділити на три основні групи.

**Таблиця 3**

***Види робіт в Інтернеті***

Вид роботи в	Навчальна діяльність
Пошук і збирання інформації	підготовка повідомлень, доповідей, рефератів; складання анотованих посилань; збирання мультимедійного матеріалу з теми; консультація експертів; створення тематичних банків даних
Спілкування	листування, обговорення, проведення опитувань, віртуальні зустрічі
Публікації в мережі	створення тематичних веб-сторінок, публікація статей, створення фотосеріалів та інших мультимедійних ресурсів

Зазвичай аж ніяк не кожна інформація, що міститься в мережі, призначена для застосування як навчальний матеріал, але для багатьох учнів важливою є можливість роботи в Інтернеті. Використання сучасних методів , актуалізує зорову пам'ять, розвиває самостійність, забезпечує диференційований, індивідуально-орієнтований підхід до кожного учня, формує навички дослідницької роботи. Школярі отримують можливість вибору джерела інформації, а також його оцінювання.

Учитель, який опанував навичками роботи в мережі Інтернет і використовує її можливості в освіті, стає для учнів не лише авторитетним педагогом, але й консультантом та фахівцем у галузі телекомунікаційних



технологій. Звертаються до нього не тільки як до вчителя, але й як до спеціаліста, який допомагає орієнтуватися в інформаційних технологіях.

За словами Коберника, комп'ютерні інформаційні технології можуть забезпечити (Коберник, 2000).

- активну участь кожного учня в процесі навчання, де він не просто пасивно отримує знання, а активно займається пізнавальною діяльністю;
- застосування отриманих знань на практиці, а також чітке розуміння, де, як і з якою метою ці знання можуть бути використані;
- спільну роботу учнів для розв'язання різноманітних проблем;
- постійне тестування своїх інтелектуальних можливостей;
- вільний доступ до необхідної інформації;
- радикальні зміни в організації навчального процесу через перехід до системного мислення;
- створення відкритої системи освіти, що дозволяє кожному учню мати свою індивідуальну траєкторію навчання та самонавчання.

Проте, саме впровадження комп'ютерних технологій не вирішує проблему підвищення активності учнів на уроках. У традиційній системі навчання педагог опитує кількох учнів, а решта класу в цей час зазвичай тільки слухає. Потім він близько 20 хвилин переказує зміст параграфу підручника, знову ж таки, в основному для слухання учнів. Після цього йдуть кілька запитань для закріплення матеріалу та завдання на домашню роботу. Удома учні часто не читають самостійно той матеріал, який був викладений на уроці, сподіваючись на те, що вони запам'ятали під час слухання. В результаті основний навчальний матеріал не засвоюється належним чином. Це є характерною рисою традиційної системи навчання, де взаємодія між вчителем, учнем і підручником зводиться до формули: вчитель — підручник — учень.

Класифікація методів навчання за джерелами знань має серйозний недолік: методи в ній виокремлено за зовнішніми ознаками, без урахування характеру пізнавальної діяльності учнів і не орієнтовані належною мірою на

реалізацію розвивального навчання. Зважаючи на це, великого значення в сучасній дидактиці набуває класифікація методів навчання за характером пізнавальної діяльності учнів. В основу цієї класифікації покладено зростання ступеня самостійності учнів під час розв'язання навчальних задач. Розрізняють такі методи за характером пізнавальної діяльності:

➤ *пояслювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний;* основне його призначення — організувати засвоєння знань школярами (учитель передає знання з використанням засобів наочності, подає фактичні відомості, пояснює причинно-наслідкові зв'язки, розкриває загальні поняття й закономірності, а учні сприймають і засвоюють інформацію в готовому вигляді).

➤ *репродуктивний;* його призначення — навчити школярів застосовувати знання й уміння в знайомій навчальній ситуації або за зразком (учитель організовує і стимулює діяльність школярів, а учні відповідають на типові запитання, виконують дії за запропонованим зразком, планом, інструкцією, наприклад, керуються типовими планами характеристики географічних об'єктів). Яскравим прикладом цього методу є численні програмні практичні роботи;

➤ *проблемного викладу;* його призначення — надати учням зразок доказового розв'язання проблеми, розкрити з його допомогою складний шлях руху до істини (учитель ставить проблему, формулює її та показує шлях розв'язання в доступних розумінню учнів протиріччях, а учні стежать за ходом міркувань, контролюють їх переконливість, фіксують логіку доведення, засвоюють етапи й логіку розв'язання проблеми загалом). Цей метод особливо необхідний під час вивчення складних навчальних питань, при цьому вчитель може використовувати будь-які засоби, у тому числі слово (логічне міркування), текст книги, таблиці, схеми, графіки, комп'ютерні програми;

➤ *частково-пошуковий, або евристичний;* його призначення — поступове залучення школярів до творчої діяльності (учитель ставить

проблему й поділяє її на кілька задач, що становлять етапи на шляху розв'язання проблеми в цілому; учні осмислюють проблему й роблять самостійні кроки в розв'язанні її окремих елементів). Прикладом цього методу є евристична бесіда;

➤ *дослідницький метод*; його призначення — залучення школярів до самостійної творчої діяльності (учитель ставить проблему, консультує; учні сприймають, осмислюють проблему, самостійно вивчають необхідний матеріал і потім розв'язують проблему в цілому, здійснюючи пошукову творчу діяльність). Завдання, яке виконується із застосуванням дослідницького методу, має включати всі етапи самостійного дослідницького процесу: формулювання завдання, обґрунтування, висунення припущення, пошук останніх інформаційних джерел, вирішення поставленої проблеми та представлення. Яскравим прикладом є метод проектів.

Ці методи поділяються на групи: репродуктивні (пояснювально-ілюстративний і репродуктивний) і продуктивні (частково-пошуковий і дослідницький). Метод проблемного викладу можна віднести як до репродуктивних, так і до продуктивних. Тривалий за часом усний виклад матеріалу у формі розповіді або лекції може бути або частиною пояснювально-ілюстративного методу, або ж використовуватися як прийом у проблемному викладі навчального матеріалу.

1) В сучасній практиці всі ці методи в процесі навчання реалізуються в найтіснішому взаємозв'язку. Наведемо приклад звичайного уроку вивчення нового матеріалу: учитель провів актуалізацію, потім виклав новий матеріал, дав завдання на його закріплення, після чого поставив перед учнями завдання проблемного характеру. У цьому випадку педагог використовував методи в такому порядку: 1 — 1 — 2 — 5.

2) Зупинимося докладніше на методі проблемного викладу, а також на частково-пошуковому й дослідницькому методах, які орієнтують учителя на використання активних форм навчання, дають можливість оцінити ступінь творчості школярів. Зверніть увагу, що в кожному з них можуть розглядатися

ті самі проблеми, але підходи й етапність їх розв'язання будуть різними, що насамперед залежить від рівня самостійності учнів.

3) Застосування проблемного викладу найбільш доцільним є під час розгляду причинно-наслідкових зв'язків, формування знань про утворення й подальшу трансформацію географічних об'єктів, у тому числі природних комплексів і складних економічних систем. Етапи розвитку й перетворення різних географічних об'єктів можна простежити в курсі «Загальна географія», наприклад, про формування, розвиток, поступове, заростання й замулювання озера, наступне утворення болота. При цьому бажано звернути увагу школярів на те, що етапи розвитку озера можна порівняти з життям живих організмів і наприкінці поставити запитання про те, як може змінитися озеро. «Як і багато географічних об'єктів, озера народжуються, потім минають роки їх «дитинства», «юності», «зрілості», «старості», і нарешті вони помирають. Але, як це зазвичай відбувається в природі, помираючи, озеро може дати життя іншому «витвору» природи. Якому саме, на вашу думку? Чому ви так вважаєте? Чим відрізняються ці два об'єкти й що в них спільного?»

4) Проблемний виклад сприяє формуванню логічного мислення, що характеризується вмінням вивести наслідки з наявних передумов, вичленувати окремі випадки з певного загального положення, узагальнити надані відомості.

Зараз, використовуючи частково-пошуковий метод, учитель дає учням завдання і за необхідності надає їм допомогу, наприклад, повідомляє порядок або наводить план дій для виконання завдання. Діяльність школярів полягає в сприйнятті, осмисленні задачі в цілому й послідовному її розв'язанні. Отже, учні здійснюють пошукову діяльність, але не цілком самостійно, їх дії спрямовує вчитель.

Наведемо приклади таких завдань, які можна використовувати в курсі «Загальна географія».

- На кордоні США й Канади знаходиться один з наймальовничіших у світі Ніагарський водоспад. Його висота становить 50 м, а загальна ширина

перевищує кілометр. Через Ніагарський водоспад проходить величезна кількість води, її гуркіт чути на відстані 25 км. Учені висловлюють побоювання, що дуже скоро водоспад може припинити своє існування. Як ви вважаєте, на чому ґрунтуються ці прогнози? Відповідаючи, візьміть до уваги, що вище від водоспаду розташовується озеро Ері, згадайте про руйнівну силу водного потоку.

- У літосфері відбувається постійне переміщення й перетворення гірських порід. Як ви вважаєте, чи можна ці процеси об'єднати під загальною назвою «кругообіг гірських порід»? Свою відповідь обґрунтуйте. Зверніть увагу на підйом магми на земну поверхню, наступне застигання й поступове руйнування речовин, що вилили ся назовні, їх можливе занурення в глибинні зони планети.
- Які зміни можуть статися на Землі, якщо раптом припиниться перенесення вологи з океанів і морів на суходіл? Згадайте про наслідки світового кругообігу води, зверніть увагу на зміни в стані річок і озер, на розподіл тепла й вологи на Землі, на живі організми.
- Розкажіть про зародження, життя і зникнення айсберга, починаючи від випадіння снігу над центральною частиною Антарктиди й утворення льоду і закінчуючи плаванням айсберга в Океані з наступним його дробленням, таненням і руйнуванням. Проілюструйте свою розповідь серією малюнків.

Дослідницький метод навчання передбачає застосування проблемних і творчих завдань, способи виконання яких учням заздалегідь невідомі. Водночас важливо забезпечити індивідуальні особливості учнів, рівень їхніх знань про географічні об'єкти, процеси та явища, а також розуміння логіки розв'язання проблеми. Основним інструментом реалізації як дослідницького, так і частково-пошукового методів навчання виступають проблемні або творчі завдання. Його використання є найбільш ефективним у межах підходів, розроблених у рамках дидактичного методу, відомого як «проблемне навчання».

### 1.3. Проблемне й програмове навчання географії

Психологічні аспекти проблемного навчання були описані в роботах О. Леонтєва та С. Рубінштейна, більш глибоке обґрунтування психологічних закономірностей згодом здійснили Д. Богоявленський, В. Давидов, О. Матюшкін. Педагогічні основи проблемного навчання розроблялися Д. Вількеєвим, Лернером, Т. Кудравцевим, М. Махмутовим, М. Скаткіним.

В Україні проблемою вивчення географії займалися А. Сиротенко, В. Корнєєв, М. Топузов. Так, В. Корнєєв розробив систему пізнавальних завдань з окремих тем курсу фізичної географії 5-7 класів з метою підвищення пізнавального інтересу. Учні пропонуються проблемні завдання трьох видів, складені на основі різних типів проблемних ситуацій. М. Топузов у своєму дослідженні обґрунтував типи завдань для реалізації проблемного підходу у вивченні економічної та соціальної географії.

«Проблемне навчання — це тип розвивального навчання, у якому поєднуються самостійна пошукова діяльність учнів із засвоєнням, ними готових видів знань, а система методів створена з урахуванням цілепокладання і принципу проблемності» (Стадник, 2005).

Особливість проблемного навчання у тому, що учням не надають готових знань. Знання набуваються шляхом вирішення проблемних ситуацій. Цінність цього підходу полягає у формуванні навичок самостійного мислення учнів, а також у більш ефективному розвитку. На думку Стадника О. «проблемна ситуація характеризує певний психологічний стан учнів, що виникає в процесі виконання завдання, яке вимагає нових знань про предмет або способи й умови виконання завдання. Джерелом проблеми є протиріччя між наявними знаннями школяра й новими фактами. Отже, «головний елемент проблемної ситуації — невідоме, нове, те, що має бути відкрито для правильного виконання потрібної дії» (Стадник, 2005). У процесі розв'язання проблемних ситуацій здійснюється перевірка раніше засвоєного матеріалу, а також осмислення і запам'ятовування нового.

Не можна плутати проблемну ситуацію і проблемне завдання. Проблемне завдання саме по собі не є проблемною ситуацією, але за певних умов воно може створити її. Якщо в учнів немає бажання вийти з інтелектуального утруднення — немає і проблемної ситуації, а отже, немає проблемного навчання. Водночас проблемні завдання — це обов'язкова умова для створення проблемної ситуації, тому необхідно приділити увагу їх прийняттю школярами. Прийняття — це не лише мотиваційне забезпечення розв'язання, але й переклад умов завдання власною мовою учня, використання властивих йому інтерпретацій і символів. Учень посправжньому виконує лише ті завдання, у яких знаходить який-небудь особистісний сенс. Особливо яскраво ця закономірність проявляється, коли школярі самі вибирають те чи інше завдання й самостійно приходять до відкриття шляху розв'язання проблеми. Якщо вони включаються в процес такої діяльності, то вже не є об'єктом навчання, а стають рівноправними учасниками освітнього процесу.

У географії як проблемні завдання можуть використовуватися навчальні задачі, питання й практичні завдання, які мають на меті розвивати пошукову, творчу діяльність школярів. У навчальному процесі для цього найбільше підходять завдання, спрямовані на розкриття причинно-наслідкових зв'язків, розгляд взаємодії компонентів складних природних і економічних систем. Під час їх складання слід спиратися на вимоги програми, урахувати вікові особливості учнів та їхні інтелектуальні можливості. З одного боку, завдання має ґрунтуватися на тих знаннях і вміннях, якими володіє учень, а з іншого — містити те, що потрібно відкрити, що є характерною ознакою досліджуваного об'єкта або загальним способом дій, які потрібно засвоїти. При цьому завдання мають бути актуальними для всього суспільства, передбачати формулювання і розгляд альтернативних способів їх розв'язання.

Виокремлюються такі типи проблемних ситуацій (вони найчастіше виникають у навчальному процесі):

- коли виявляється невідповідність між уже наявними в учнів системами знань і новими вимогами (між старими знаннями й новими фактами, між знаннями більш низького й більш високого рівня, між життєвими уявленнями й науковими знаннями);
- у разі необхідності вибору із запропонованого різноманіття єдино правильного або найбільш доцільного, у конкретній ситуації, розв'язання (системи, підходу);
- коли школярі зіштовхуються з новими практичними умовами використання вже наявних знань, коли потрібен пошук шляхів їх застосування на практиці;
- якщо існують протиріччя між теоретично можливим шляхом розв'язання задачі та практичною нездійсненністю або недоцільністю обраного способу, а також між практично досягнутим результатом виконання завдання й відсутністю теоретичного обґрунтування.

Проблемну ситуацію можна розглядати як початковий момент активного розумового процесу. Як відомо, мислити людина починає, коли в неї з'являється потреба щось зрозуміти, розгадати. У випадку з найбільш типовими й добре продуманими проблемними завданнями мислення починається з подиву або нерозуміння. У повсякденному житті їх можна порівняти із загадками. Своїм змістом вони часто заганяють дітей у глухий кут, змушують міркувати, шукати відповідь, знайшовши яку, діти набувають нехай невеликого, але нового досвіду й радіють цьому. Досить згадати реакцію дітей, які відгадали складну загадку, щоб зрозуміти розвивальне й емоційне значення добре продуманих проблемних завдань, здатних створити проблемну ситуацію й довести її до високого градусу.

Однією з головних труднощів навчального процесу загалом, у тому числі й проблемного навчання, є включення задач, які цікавлять і хвилюють самих школярів. Причому йдеться не про вигадкування штучних проблем, а про виявлення й постановку реальних. Вони відрізняються від традиційних, розв'язання яких знайдене вченими, тим, що є більш актуальними й



передбачають вибір, змагання кількох варіантів їх вирішення.

У розв'язанні проблемних завдань виділяють такі етапи:

- усвідомлення проблеми, що виражається в стані непорозуміння, здивування;
- розкриття суперечностей і виявлення труднощів у розв'язанні проблеми;
- формулювання робочих гіпотез на основі знань фактичного матеріалу і припущень;
- обговорення і вибір однієї чи кількох гіпотез, які ведуть до найбільш оптимального розв'язання проблеми;
- обґрунтування й доведення гіпотези;
- за можливості — перевірка гіпотези за допомогою безпосередніх дій;
- формулювання висновку.

З огляду на сучасні тенденції в освіті особливу увагу необхідно приділити формулюванню й обговоренню гіпотез, що ведуть до найбільш оптимального розв'язання проблеми. При цьому можна розглянути проблеми, які сьогодні не мають остаточного розв'язання. Таким чином, завдання проблемного навчання на сучасному етапі полягає в обґрунтуванні варіантів розв'язання проблеми, перевірці інтелектуальних і творчих можливостей учнів під час викладу своєї гіпотези, обстоюванні своєї позиції, а також у суперництві гіпотез.

Найважливішою складовою проблемного навчання є набуття знов відкритого знання. Це відбувається в процесі уявної апробації сформованого в школяра стереотипу досвіду, поведження, що вичерпує його можливості на певний момент, потім — у дискредитації колишніх знань у вигляді виявлених протиріч і, нарешті, у набутті нового досвіду, а іноді й принципів поведження. Пояснимо на простому, зрозумілому географам, прикладі. Грунтуючись на повсякденному досвіді, у людини може сформуватися переконання, що Земля пласка. У цьому випадку представлений їй науковий

доказ кулястості планети перевертає уявлення людини про навколишній світ і змушує змінити думку про свої можливості дати об'єктивну оцінку спостережуваним явищам, ґрунтуючись винятково на власному обмеженому досвіді.

Отже, при розв'язанні проблемної ситуації створює у учня формується відчуття піднесеності, інтересу до навчання, можливості адекватно оцінювати свої інтелектуальні здатності до активності, Відзначимо, що питання про прийняття школярем досвіду, який змушує його в чомусь змінити свої уявлення, думку про себе або навколишній світ, є основою особистісно-орієнтованої ситуації. Без цього суперечливого моменту, що вимагає вольового зусилля, рефлексивно-критичного погляду на себе, не може бути особистісного розвитку.

Наведемо приклад виникнення проблемної ситуації на основі проблемних завдань і покажемо можливі шляхи їх розв'язання.

***Приклади проблемних питань, які можна використовувати в курсі «Загальна географія».***

➤ Загальновідомо, що португальці обігнули африканський материк з півдня наприкінці XV ст. Існують дані, що майже на тисячу років раніше це саме вдалося зробити фінікійцям. Про це свідчить той факт, що під час руху в західному напрямку в районі південного краю материка фінікійські мореплавці спостерігали Сонце з правого боку, тобто на півночі. Чому, на вашу думку, цей факт підтверджує подорож фінікійців? *(У відповіді врахуйте, що південна частина території Африки знаходиться в Південній півкулі й фінікійці почали свою подорож у Червоному морі.)*

➤ Коли наша планета була досить добре досліджена й описана географами, багато хто вирішив, що географія виконала своє завдання й припинила існування як наука. Чи згодні ви з цією думкою? Обґрунтуйте свою точку зору.

➤ До Книги рекордів Гіннеса заносяться унікальні факти, рекордні результати. Є там і кілька рядків про воду. Як ви вважаєте, чому вода

потрапила до Книги рекордів?

➤ Світовий кругообіг води не є цілком замкненим, частина води надходить у верхні шари атмосфери, де розпадається на окремі іони, які опиняються у відкритому космосі. Проте, за підрахунками вчених, об'єм води в гідросфері постійно збільшується. В який спосіб можуть поповнюватися запаси води в гідросфері?

➤ Уявіть собі ситуацію, коли атмосфера не здійснює разом із Землею обертання навколо її осі. Які можливі наслідки?

➤ Як відомо, расові ознаки спадкуються. Але в наш час представники різних людських рас живуть у районах, де природні умови відрізняються від тих, за яких формувалися ці раси. Наприклад, негроїди проживають у США. Як ви вважаєте, у наступних поколіннях зовнішні ознаки їхніх предків збережуться повністю? Обґрунтуйте свою відповідь.

➤ Спостереження метеорологів свідчать про те, що у великих містах атмосферних опадів випадає більше, ніж у віддалених передмістях. Чим ви можете пояснити це явище?

➤ Ще не дуже давно вважалося, що деякі хижі тварини, наприклад вовки, завдають великої шкоди, знищуючи інших тварин, тому проводився масовий їх відстріл. Результат вийшов протилежний: постраждали тварини, на яких полювали вовки, зокрема північні олені. Серед них почали швидко поширюватися небезпечні захворювання, які врешті-решт призвели до зменшення поголів'я. Поясніть зв'язок як пов'язані між собою винищення поголів'я вовків із скороченням поголів'я північних оленів.

Крім проблемних, можна використовувати творчі завдання (у широкому розумінні вони також є проблемними). Такі завдання спрямовані на розвиток мислення і творчих здібностей. До останніх зазвичай зараховують здатність до швидкого сприйняття, просторової та творчої уяви, швидкого зосередження і переключення уваги, а також здатність бачити більше за те, що є очевидним, аналізувати сутність основних взаємозв'язків, розуміючи головну суть закономірностей досліджуваного процесу або

характерні ознаки того чи іншого об'єкта.

До якостей, властивих творчій особистості, зараховують допитливість, мрійність, незалежність суджень, кмітливість, здатність до імпровізації, схильність до ризику.

Найважливіші моменти творчості пов'язані з напруженою роботою та підйомом сил. Під час виконання творчих завдань здобувачі освіти розв'язують задачі, що вимагають перенесення знань і способів дій у нові умови та створюють власний педагогічний продукт. Відмітна ознака такого продукту — авторство учня, що різко підвищує рівень засвоєння досліджуваного матеріалу. Наведемо приклади творчих питань.

➤ З використовуваних у плані місцевості умовних знаків виберіть ті, що найбільше нагадують вам зображені предмети. Намалюйте їх і спробуйте пояснити свій вибір. Запропонуйте свої умовні знаки, намалюйте їх, знайдіть переваги й недоліки своїх умовних знаків порівняно із загальноприйнятими.

➤ Для пошуку братів по розуму за межами нашої планети вчені відправили космічний апарат з інформацією про Землю. Яким, на вашу думку, може бути таке повідомлення? Ваше завдання — у мінімальному обсязі помістити максимум інформації про нашу планету й людство в найбільш зрозумілій формі (можна уявити собі ситуацію, коли ви стисло повідомляєте іноземцям про себе з метою встановлення контакту й подальшого продовження знайомства).

➤ Використовуючи план місцевості, складіть невелике оповідання про те, як ви з класом вирушили на екскурсію до озера. Вкажіть відстань; час у дорозі (якщо рухатися пішки зі швидкістю 4 км/год), усі об'єкти, які можна побачити дорогою.

➤ Використовуючи текст підручника і додаткові джерела інформації, опишіть руйнівний землетрус. Зверніть увагу на силу підземних поштовхів, можливі їх наслідки, відчуття й дії людей.

➤ Для визначення напрямків і швидкості течій використовують

закорковану пляшку, у яку кладуть поштову листівку із зазначенням адреси, за якою її потрібно надіслати. Кидають такі пляшки у різних районах Світового океану. Опишіть можливий шлях пляшки, яку кинули у воду поблизу Канарських островів, розташованих поблизу північно-західних берегів Африки.

Творчість учнів може бути виражена і в інших формах, наприклад: у барвистому описі навколишньої природи, розповіді про туристичний похід, в оформленні малюнками матеріалів, зібраних під час екскурсії або в результаті проведених спостережень.

## **РОЗДІЛ II. ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ У ШКОЛІ**

### **2.1 Застосування інноваційних методів навчання під час вивчення фізичної географії у 6 класі**

Серед наведених вище видів інноваційного навчання в школі можна вибрати декілька видів, які найбільше підходять для застосування на уроках географії у 6 класі враховуючи вікові особливості здобувачів освіти, їх психологічний та емоційний стан. Учні 6 класу відповідно до програми Нової української школи вивчають курс «Пізнаємо світ». Для них можна запропонувати такі види діяльності.

- 1) «Знайди пару» - вчитель або учні називають твердження, з якими інші або згідні або проти, якщо не згідні то пояснюють чому, аргументують.
- 2) « Аукціон», може бути проведено як на початку уроку так і в кінці. Учні продають, як на аукціоні вірні відповіді (назви географічних об'єктів, основні поняття з теми, основні показники та характеристики географічного об'єкта.
- 3) «Викликаю асоціацію» - вчитель говорить учням слова, які стосуються предмету, і просить назвати асоціації, які виникають в учнів. Даний вид роботи проводиться після повного вивчення теми.
- 4) «П'ять речень» - учні об'єднанні в групи по п'ять чоловік і кожен каже речення, яке характеризує вивчену тему, речення повинні поєднуватися .
- 5) «Географічна розминка» - завдання полягає в тому, що або вчитель або учні одне одному ставлять запитання і потрібно швидко дати відповідь на запитання і показати географічний об'єкт на карті.

- 6) «Географічна лабораторія» - учні працюють в парах або самостійно над вирішенням питання. Самостійно роблять висновки та узагальнення.
- 7) «Географічний диктант» - учні розвивають набуті та отримують нові знання працюючи з картою, підручником, інтернет ресурсами.
- 8) «Географічний практикум» - завдання пов'язані з пошуком і нанесенням географічних об'єктів на карту.
- 9) «Мікрофон»
- 10) «Експрес-тести» - вчитель пропонує учням дати відповіді на питання тесту, а після пропонує перевірку або взаємоперевірку.
- 11) «Приваблива мета» - учні або вчитель пропонує цікаву і неоднозначну мету, яку потрібно вирішити.
- 12) «Прес-конференція» - учні об'єднуються у дві команди журналісти і спеціалісти.
- 13) «Лови помилку картографів» - учень або вчитель показує на карті об'єкти неправильно, а учні повинні показати правильно.
- 14) «Відстрочена відгадка» - під час початку вивчення нового матеріалу вчитель задає загадку учням, а відгадку вони зрозуміють під час вивчення теми.
- 15) «Мандрівка» - учні уже за знайомою схемою вивчають матеріал з допомогою атласу, підручника і інтернету.
- 16) «Власні приклади» - учні доповнюють тему або підготовленим раніше матеріалом, або власними прикладами з життя.
- 17) «Учитель – учень» - учні працюють в парах, по черзі стають вчителем і учнем.
- 18) «Географічний вернісаж» - учні завчасно готують малюнки по темі під час уроку розміщують їх на дошці та доповнюють розповідями. (Кривульська Л.О. Використання інноваційних технологій на уроці географії)

Інформаційно – комунікаційні технології. Переваги використання методу на уроці географії:

- Економія часу;
- Багатогранна і комплексна перевірка знань учнів;
- Підвищення мотивації до навчання в учнів;
- Можливість для учнів обирати свій темп для уроків;
- Самостійна робота учнів;
- Можливість вдосконалити шкільну географічну освіту;
- Прогнозування результату.

Проектна діяльність на уроках географії. Даний метод створює усі умови для розвитку особистості учня. Проектна діяльність це взаємодія вчителя та учня, а учень подекуди має великий багаж знань для реалізації проектної діяльності.

Під час вивчення теми «Рухи літосферних плит» . Учні попередньо ознайомлені з теорією руху літосферних плит. Разом із учнями створюємо макети материків та прогнозуємо їх рухи в майбутньому. Як буде виглядати планета при таких рухах? Де будуть знаходитись материки? (Стадник, 2005).

- ЛОС – заповнення пропущених частин схеми учнями усього класу по черзі, під контролем вчителя;
- Ігрові технології. (Нагірняк Б.А. Використання інноваційних технологій на уроці географії.)

Із наведених вище прикладів застосування інноваційних методів можна задіяти будь-який із перелічених на уроці географії у 6 класі.

## **2.2. Програмоване навчання**

За сучасних умов програмоване навчання передбачає використання комп'ютерів, навчальних і контрольних пристроїв. При цьому навчання стає добре керованим, оскільки навчальний матеріал розбивається на дрібні, тісно



пов'язані між собою етапи (частини, порції, мікроінформації). Вони послідовно подаються учневі для засвоєння. Після вивчення кожної частини проводиться контроль. Якщо інформацію засвоєно — переходять до наступного етапу. Це і є «кроком» навчання: подача, засвоєння, контроль

**Таблиця 4.**

**Структура програмованого навчання**

<b>Учитель (підручник,</b>	<b>Учень</b>
Пред'являє першу частину матеріалу	Сприймає інформацію
Пояснює першу частину матеріалу і дії з ним	Виконує операції із засвоєння першої частини
Ставить контрольні запитання	Відповідає на запитання
Якщо відповідь правильна, пред'являє другу частину матеріалу. Якщо ні —	Переходить до наступної частини матеріалу. Якщо відповідь неправильна — повертається до вивчення першої частини

Переваги програмованого навчання полягають у наявності постійного зворотного зв'язку й безпомилковому засвоєнні невеликих обсягів інформації (частин). Недоліком є те, що репродуктивні операції обмежують розвиток учня, виникає дефіцит спілкування й емоцій, до того ж не всякий матеріал піддається покроковій обробці. Виникають питання й про форми подачі знань у навчальному процесі: наочні матеріали, тексти, фрейм (нагадує опорні сигнали), дерево понять (нагадує графі в інформатиці), гіпертекст.

**2.2.1 Методи активного (особистісно-зорієнтованого) навчання**

За допомогою традиційних методів навчання розв'язуються задачі формування знань і оволодіння вміннями, відбувається ускладнення від пробного їх застосування, відповідно до узагальнених інструкцій, до використання умінь в умовах, близьких до тих, у яких вони формувались. (Пометун, 2002). Читати, слухати або говорити про певну подію

ще не означає пережити її. Зміни в позиції людини з того чи іншого питання часто відбуваються лише в результаті набуття реального досвіду. Можна розуміти вплив людини на навколишнє середовище, розповідати про його наслідки, дії людей та їхні емоції під час екологічного лиха, але зовсім інша справа — побачити й відчувати ці наслідки або хоча б зімітувати їх у процесі навчальної діяльності.

Ще одним недоліком традиційних методів є обмежені можливості для формування навичок комунікації. Для сучасної освіти важливий не лише обсяг знань і наявність умінь в учня, але й застосування їх у реальних міжособистісних контактах.. Взаємодія вербального й невербального поведіння занадто складна й тонка, до того ж неможлива без постійного зворотного зв'язку. Якнайповніше розв'язати ці дві задачі можуть особистісно-зорієнтовані методи навчання, які дозволяють імітувати практичну діяльність людини.

Освіта, орієнтована на особистісну сферу школяра, передбачає особливий вид цілей, що відбивають цілісний розвиток особистості, а не лише знаннєву освіченість; обумовлює необхідність використання спеціальних технологій, спрямованих не тільки на «передачу» змісту освіти, але й на конструювання ситуації, яка вимагає особистісного розвитку вихованця.

Важливою умовою особистісно-зорієнтованого навчання є використання методів, що дозволяють моделювати та імітувати поведінку школярів у суспільстві. Зокрема, до таких методів можна зарахувати *рольові* (деякі педагоги використовують поняття «імітаційні») *ігри*.

Наведемо приклади інших дидактичних матеріалів, які можуть використовуватися на різних етапах проведення рольової гри.

Рекомендації учаснику рольової гри

*На етапі підготовки*

- Подумай і осмисли мету рольової гри.
- Обирай роль з урахуванням своїх інтересів, здібностей,

характеру, бажання й особистого досвіду.

➤ Ознайомся з рекомендованою і додатковою літературою й підбери необхідний тобі матеріал.

➤ Уяви зовнішній вигляд персонажа, якого ти втілюватимеш під час гри, доклади зусиль, щоб зрозуміти, чого він прагне, про що думає та які почуття переживає.

➤ Обміркуй завдання, що стоять перед тобою. Зіграй роль подумки.

*Під час ігрового етапу*

➤ Уважно вислухай інструктаж учителя і порівняй його зі своїм уявленням про перебіг рольової гри. Спитай про те, що тобі не зрозуміло.

➤ Повір у події, що відбуваються під час гри.

➤ Намагайся переконливо передати бачення проблеми своїм персонажем.

➤ Говори емоційно, але зрозуміло й точно.

➤ Не забувай про своїх партнерів по грі, не перебивай їх, уважно слухай їхні виступи й адекватно реагуй на них.

*На завершальному етапі*

➤ Проаналізуй гру і свою участь у ній.

➤ Бери участь у підбитті підсумків гри, постав оцінку собі та іншим учасникам заняття.

➤ Подумай, яку участь ти зможеш узяти в наступній рольовій грі.

Участь у дискусії дозволяє накопичити досвід обговорення різних питань; навчитись формулювати й викладати свою позицію, сприймати позицію оточуючих; дотримуватися загальних правил і виробляти на цій основі схеми і правила саморегуляції; формувати вміння адекватно оцінювати свою діяльність, здібності та прагнення; здійснювати сприятливі для спільної діяльності зміни в поведінці; освоювати вербальні й невербальні засоби забезпечення колективної діяльності; оволодіти ораторськими вміннями й мистецтвом доказової полеміки. Дуже важливою складовою дискусії є можлива відмова учнів від своїх колишніх поглядів і прийняття нових

цінностей. Відбувається це в результаті осмислення фактів і аргументів, які використовувались учасниками дискусії (Котелянець, 2001).

Дискусія можлива за умови наявності проблеми, на основі якої виникає суперечність, наприклад між науковим і побутовим розумінням того чи іншого явища." Цей метод навчання передбачає виявлення і зіткнення різних думок (позицій, підходів) з обраної проблеми й за необхідності — ініціювання їх усебічного аналізу, а потім — формування власного, науково обґрунтованого погляду щодо цієї проблеми. Під час дискусії кожен шукає свою істину, своє розв'язання проблеми.

Так, залежно від характеру й перебігу обговорення проблеми, а також ролі ведучого під час дискусії, виокремлюють три головні її типи.

➤ Спрямована дискусія, коли її перебіг визначається ведучим (цю роль, як правило, виконує вчитель чи найбільш підготовлений учень). Різновидом її є структурована, або регламентована дискусія, яка передбачає чітку послідовність та правила обговорення поставленої проблеми.

➤ Вільна дискусія, коли роль ведучого зведена до мінімуму, а учні самостійно проводять обговорення, орієнтуючись на попередньо складений план і затверджений регламент (у цьому випадку необхідно стежити за дотриманням плану й особливу увагу приділити культурі ведення дискусії).

➤ Комбінація спрямованої та вільної дискусії (коли в окремі моменти, наприклад на початку й у найбільш гострі моменти, важливою є роль ведучого, а в решту часу відбувається вільне обговорення проблеми).

Пропонується модель дискусії — «дебати», яка передбачає суперечку між командами (групами). Дебати ефективні під час розгляду проблем, що стосуються екологічних та економічних питань розвитку України та інших держав світу. Команди ведуть дискусію навколо чітко сформульованої тези, що стосується обраної проблеми: одна команда спростовує її, інша захищає. Для цього від обох команд виділяються три «спікери», кожен з яких під час дискусії виконує певну функцію. Один представник команди ознайомлює зі своєю тезою, надає аргументи й доводить їх до відома опонентів; другий

представляє докази на користь цієї тези; третій спростовує доводи іншої команди: спираючись на факти й логіку, він прагне посилити доказ точки зору своєї команди й готується підбити підсумок дискусії.

Як свідчить практика, більш ефективним є проведення групової, а не індивідуальної дискусії. Група учнів може краще підготуватися до обговорення питань, що порушуються під час дискусії, зібрати більше інформації, глибше зрозуміти суть проблеми; у групі можуть бути висловлені більш сміливі і нестандартні судження. «Групова дискусія порівняно з індивідуальною роботою має переваги в розв'язанні й розумінні проблем, що вимагають узгодження чи критичного оцінювання різних позицій (думок різних людей, різних зацікавлених сторін тощо) або використання такої кількості інформації, яка не може бути представлена однією особою» (Єрмаков, 2003).

Склад групи може бути таким: координатор, завдання якого — організувати обговорення проблеми й залучити до роботи своїх товаришів, представляти позицію групи в завершальній частині уроку; оратор, який виступає й обстоює точку зору своєї групи; аналітик — аналізує перебіг дискусії, ставить запитання учасникам під час обговорення, піддаючи сумніву висловлювані аргументи, судження та ідеї; секретар-референт, який стежить за перебігом дискусії, фіксує все, що стосується розв'язання проблеми, допомагає оратору готуватись до виступу; спостерігач оцінює участь членів групи на основі заданих учителем критеріїв.

Під час проведення дискусії вчитель повинен урахувати такі вимоги: необхідно виділити основні суперечності в обговорюваній проблемі; залучити до дискусії максимальну кількість учнів, виступи при цьому мають відбуватися організовано; надати право й можливість висловитись кожному учаснику; бажано уникати невизначених і двозначних запитань. Ефективне проведення дискусії можливе в тому випадку, коли її учасники добре орієнтуються в проблемі та володіють навчальним матеріалом.

Розпочинаючи оволодіння цим методом, слід пам'ятати, що дискусія

вимагає підготовчої роботи її учасників і в першу чергу вчителя. Для організації дискусійного заняття педагог повинен визначити мету, тобто чого необхідно досягнути в результаті обговорення (виявлення й аналіз варіантів розв'язання проблеми, висловлення й обговорення думок, розуміння учасниками певного явища); підібрати соціально значущу й цікаву для учнів проблему; підготувати місце проведення дискусії; продумати її етапи та загальний сценарій.

Місце проведення дискусії має відповідати її змісту й формі: столи розставлені у формі квадрата, кола або прямокутника; на дошці вивішено план дискусії та пам'ятка «Правила ведення дискусії».

#### Пам'ятка «Правила ведення дискусії»

- Перед виступом сформулюй свою позицію, перевір, чи правильно розумієш суть проблеми.
- Говори по суті проблеми, головне — аргументи, логіка, докази. Пам'ятай, що кращим способом доказу чи спростування є наведення беззаперечних фактів.
- Будь стриманим, дотримуйся правил культури спілкування, поважай думку опонента.
- Говори зрозуміло й чітко, точно формулюй свою думку, не спотворюй слів своїх опонентів.
- Будь самокритичним, умій визнавати свої помилки й недоліки своєї аргументації.
- Намагайся знайти істину, не бійся змінити свою точку зору під дією неспростованих фактів і аргументів опонентів.
- Не нав'язуй своїх суджень, критикуй не опонентів, а їхні ідеї.
- Завершуй виступ висновками.
- Піддавай аналізу й об'єктивно оцінюй свої дії та дії інших учасників дискусії.

Перший, вступний, етап полягає в підготовці та залученні всього класу до активної участі в занятті. Учитель описує проблему, яку буде порушено на

дискусії, накреслює вузлові моменти проведення заняття, у деяких випадках висуває можливі гіпотези щодо розв'язання проблеми. Потім проводиться інструктаж учасників, за потреби надається необхідний дидактичний матеріал. Разом з учнями визначається регламент проведення дискусії, правила й умови. Альтернативними можуть бути вибір і аргументація оцінок подій, особистостей, явищ, процесів. Слід нагадати учасникам дискусії, що дуже важливо дотримуватись основного її напрямку, особливо в моменти вільного обговорення.

Другий, основний, етап дискусії полягає у власне диспуті учнів. Він має бути якомога більш конструктивним: школярі аргументовано висловлюють свої думки щодо проблеми й послідовно їх обстоюють. На цьому етапі вчитель фіксує на дошці пункти програми обговорення, робить стислі резюме, відзначає відмінності й подібність між думкам учнів, за необхідності пояснює висловлювання учнів, стримує занадто запеклі суперечки й дає можливість висловитися кожному школяру. Важливо не допустити, щоб конфлікт ідей переріс у конфлікт людей. Для залучення до активної участі в дискусії можна запропонувати всім учням узяти участь у початковому й підсумковому обговоренні проблеми.

Завершується дискусія оцінюванням результатів обговорення (дається стислий огляд розглянутих фактів і думок, обговорюються перспективи та шляхи застосування отриманих результатів); висновком по суті проблеми, яка обговорювалась, і шляхів її розв'язання (деякі попередні підсумки дискусії можна підготувати заздалегідь); аналізом перебігу дискусії її учасниками (при цьому особлива увага приділяється аргументованості виступів і культурі ведення дискусії); самоаналізом і самооцінкою учасників дискусії, а також оцінкою їхніх дій учителем.

Учитель повинен правильно оцінити як процес ведення дискусії, так і її учасників. Для цього використовуються два критерії: перший — уміння висувати ідеї, знаходити аргументи, висловлювати свою думку, подавати репліки, включатися в суперечку, зіставляти та приводити різні думки до

одного знаменника; другий — якості, що були проявлені під час дискусії: точність і конкретність виступу, обґрунтованість і фундаментальність суджень, ерудиція, літературність мови, логіка, оригінальність і самостійність мислення, артистизм.

Підбираючи теми для проведення дискусійного заняття, потрібно звертати увагу на найбільш актуальні проблеми сучасності, на питання, що відбивають діалектичну єдність і боротьбу протилежностей та ґрунтуються на міркуваннях за формулою «і те, і інше можливо». Наведемо приклади таких питань з курсу «Економічна і соціальна географія України».

### ***2.2.2. Застосування модульних програм***

Успіх застосування модульних програм - багато в чому залежить від якісного змісту модулів першого порядку — *навчальних елементів* (НЕ), тому що саме з ними безпосередньо працює учень. Перед початком занять він отримує інструкцію, у якій визначено цілі засвоєння модуля (уроку) і кожного НЕ; завдання різного рівня складності; матеріали для роботи; вказівки щодо виду й форми роботи (як саме опанувати навчальним матеріалом — вивчити, скласти конспект, розв'язати задачу, виконати практичну роботу); форми контролю (письмовий, усний, самоконтроль, взаємний контроль).

Існує кілька типів навчальних елементів, що виокремлюються за різними властивостями. Їх вивчення дозволяє глибше зрозуміти природу модуля, складати модульні уроки, використовуючи широкий арсенал навчальних елементів. Найчастіше використовуються навчальні елементи (НЕ), типи яких виділяють за носієм навчальної інформації (Коберник, 2000).

Супротивники модульної технології часто обвинувачують її в одноманітності, тому найважливішою вимогою її впровадження є використання широкого арсеналу навчальних елементів. Так, крім академічних (наведені в таблиці), пропонується застосовувати ігрові елементи.

Велике значення має структура модуля. Умовою його побудови є



структурування діяльності учня за логікою етапів засвоєння знань: сприйняття, розуміння, узагальнення, систематизація. Тут є можливість використання проблемного навчання. При цьому узагальнення і систематизацію можна представити не лише словесно, але й у формі таблиць, порівняльних характеристик, графіків, діаграм, схем.

**Таблиця 5**

**Типізація навчальних елементів на основі носія навчальної інформації**

Тип навчального елемента	Носій інформації	Вказівки учневі
Текстовий	Підручник, література, газети	Прочитайте, складіть конспект, план, таблицю
Картографічний	Атласи, карти, картосхеми	Визначте, встановіть, виміряйте, складіть характеристику
Табличний	Таблиці, діаграми	Визначте, порівняйте, опишіть динаміку зміни
Ілюстративний	Фотографії, репродукції	Визначте, що зображено, складіть оповідання, опишіть
Словесний	Учитель, лектор	Послухайте й виконайте завдання (дайте відповіді на запитання, складіть перелік запитань, конспект, план)
Комп'ютерний	Бази даних, дійні засоби	Прочитайте текст, ознайомтеся з картою, виконайте тест, практичну роботу
Аудіовізуальний	Відеозаписи, м.слайли, диски	Перегляньте(прослухайте) і виконайте завдання (дайте відповіді на запитання, складіть коментар)
Натурний	Географічні явища і процеси певості	Навчіться визначати, замалюйте, складіть схему, ознайомтеся, виміряйте, опишіть
Змішаний	Носії всіх типів яких з них	Різноманітні

Пометун відзначає такі основні переваги модульної технології навчання:

- модульна технологія може застосовуватися і для теоретичного, і для практичного навчання;
- учні стають рівноправними суб'єктами навчального процесу, підвищується активність і ступінь їх самостійності (викладач включається в процес навчання лише за необхідності);
- організація навчання найбільш повно відповідає індивідуальним особливостям учнів;
- забезпечується системність, відкритість і об'єктивність діагностики й контролю засвоєння навчального матеріалу кожним учнем.

Діяльність учителя й учня в разі використання модульної технології можна представити так (Пошетун, 2003)

Діяльність учителя	Діяльність учня
<p>Готує матеріали для здійснення модульної технології. Грамотно виділяє інтегрувальні дидактичні цілі (ІДЦ) модуля й проводить структурування навчального змісту відповідно до цих цілей. Мотивує учнів, здійснює керування їх навчально-пізнавальною діяльністю, консультує. Спрямовує учня на оволодіння знаннями й уміннями, на міркування й пошук; орієнтує на успіх</p>	<p>Вивчає навчальний матеріал, спираючись на надані інструкції. Починає вивчення модуля з інтегрувальної дидактичної мети, а, виконуючи навчальні елементи, орієнтується на окремі дидактичні цілі. Під час підготовки до уроку активно працює з літературою. Після кожного навчального елемента перевіряє рівень засвоєння матеріалу: що дізнався нового, чого не зрозумів. За необхідності розбирається сам або звертається по допомогу до вчителя</p>

За технологією модульного навчання вчителі можуть працювати в середніх і старших класах. Окремі елементи модульного навчання можна використовувати на заняттях інтегрованого навчання.

Застосування цієї педагогічної технології впливає на успішність учнів, створює умови для розвитку їх особистісних функцій.

### 2.2.3 Контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів

Для впровадження системи оцінювання навчальних досягнень учнів необхідно визначити зміст і методи контролю, а також функції оцінок, що виставляються, тобто з'ясувати, що саме та як буде контролюватися.

Контролюється й оцінюється насамперед рівень оволодіння учнем освітніх стандартів. За кожним курсом географії існують вимоги до навчальних досягнень учнів, які являють собою стислу характеристику мінімально необхідних результатів навчання.

Для систематичної перевірки й оцінювання результатів освітньої діяльності учня проводиться *поточний контроль*. З цією метою використовуються найрізноманітніші методи, способи й форми, у тому числі взаємний контроль, самоконтроль, контроль в умовах змагання.

Для аналізу якості засвоєння школярами вивченої теми використовується *періодичний контроль*. Він може мати форму заліку, контрольної роботи, тестів, усного опитування, захисту творчої роботи.

Досвідчений учитель завжди заздалегідь визначає ті знання, уміння й навички, які перевірятиме в учнів в процесі вивчення кожної теми або розділу курсу. До них належать: знання географічних об'єктів і відмінностей між ними; знання основних понять з теми, їх визначень, уміння розкривати їхній зміст; знання основних закономірностей у розміщенні географічних об'єктів і взаємозв'язків між ними; знання актуальних проблем і наявність уявлень про можливі шляхи їх розв'язання; уміння виділяти головне у вивченому матеріалі; володіння прийомами роботи з картами та статистичними матеріалами; уміння характеризувати й порівнювати географічні об'єкти; уміння використовувати отримані знання на практиці; засвоєння алгоритмів дій під час виконання практичних завдань; володіння географічними методами, необхідними для одержання знань, та їх опрацювання; моделювання комплексу дій у реальному житті (виконання соціальних ролей).

Розглянемо деякі *функції оцінок* і можливості їх застосування:

- мотиваційна оцінка, заохочує освітню діяльність учня, служить мотивом подальшого навчання;
- діагностична оцінка, необхідна для визначення рівня та якості навчальних досягнень школяра, виявлення причин і постановки завдань для подальшого оволодіння навчальним матеріалом курсу;
- інформаційна оцінка, вказує на рівень навчальних досягнень школяра відповідно до освітніх стандартів, на ступінь оволодіння знаннями й уміннями, рівень розвитку здібностей.

Будь-яка оцінка має служити головній меті — стимулювати та спрямовувати навчально-пізнавальну діяльність школяра.

Особливу увагу вчитель повинен приділити мотиваційній оцінці, а також самооцінці. Дослідження психологів показали, що орієнтація на інформаційну оцінку стає одним з факторів, що негативно впливають на розвиток внутрішніх мотивів навчальної діяльності. У результаті в учнів формується система мотивів, у якій дуже слабо виражені внутрішні мотиви. Відмова від занадто час того оцінювання знань учнів шляхом оцінок призводить до усвідомлення учнями результатів своєї навчальної діяльності, розвитку інтересу до її змісту, способів навчально-пізнавальної діяльності, а отже, до істотної перебудови мотиваційної структури навчання, у якій переважають внутрішні, власне навчальні мотиви.

В. Сухомлинський з цього приводу писав так: «...слід урахувати деякі підводні камені логіки педагогічного процесу: навчання перейняте постійною, повсякденною перевіркою, контролем, щогодинним порівнянням успіхів одного учня з успіхами іншого. За всім цим приховується небезпека розчарування, невпевненості у своїх силах, замкненості, байдужості, озлоблення, тобто таких душевних рухів, які призводять до зачерствіння душі, втрати чуйності».

Знання учнів можна перевіряти різними методами та прийомами, якими є, наприклад, фронтальне опитування, контрольні роботи, географічні диктанти, тести, помилкові твердження. Методи організації перевірки знань

мають уміло комбінуватися, чергуватися, з таким розрахунком, щоб стимулювати навчальну роботу школяра. Досвідчений учитель підбирає їх залежно від характеру навчального матеріалу, мети уроку, рівня підготовки та індивідуальних особливостей учнів. Перевірка здійснюється на різних етапах уроку.

Зупинимося на деяких методах. Метод усного індивідуального опитування спрямований на перевірку засвоєння системи наукових уявлень і понять. Він покликаний виявити вміння формулювати й висловлювати свої думки; дозволяє впродовж невеликого відрізка часу виявити знання учнів з широкого кола питань. Однак цей метод не дає можливості виявити глибину й системність у засвоєнні матеріалу окремими учнями.

У тих випадках, коли усне індивідуальне опитування є основним методом контролю й оцінювання знань учнів, це призводить до шаблону в проведенні уроку, скорочення часу на виклад і закріплення нового матеріалу. Психологи зазначають, що атмосфера опитування порушує звичайний стан учня, збуджуючи або пригнічуючи його, вибиваючи з ладу його систему мислення і пам'ять. У цих умовах опитування не відбиває справжніх знань учня, спотворює дійсний рівень успішності школяра.

Учителі часто використовують для контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів письмові контрольні роботи. Вони можуть бути найрізноманітнішими за відведеним часом (від 10 до 30 хвилин) і своїм характером (відповіді на контрольні запитання, виконання практичних завдань). Кожен з наведених видів письмових контрольних робіт зазвичай проводиться в кількох варіантах і дає учителю можливість з'ясувати рівень засвоєння знань і вміння користуватися ними.

В Україні триває впровадження зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень у вигляді тестування. Воно здійснюється поза межами навчального закладу, у якому навчався чи навчатиметься випускник школи або абітурієнт. Експерти оцінюють його як реальний крок до рівного доступу до вищої освіти та прозорості вступної кампанії. Іспит, складений у формі

зовнішнього тестування, має шанс бути максимально об'єктивним, таким, який надасть достовірну інформацію про рівень підготовки учнів.

Мета зовнішнього незалежного оцінювання з географії — виявити й оцінити рівень навчальних досягнень учасників зовнішнього незалежного оцінювання; оцінити ступінь їх підготовленості до подальшого навчання у вищих навчальних закладах.

Аналіз виконання тестових завдань з географії свідчить, що основними проблемами є недостатній рівень знань (особливо з курсів, які вивчалися в 6-8 класах) і невміння працювати з тестами. У зв'язку з цим необхідно сказати, що під тестами розуміють науково обґрунтований метод, який є системою стандартизованих завдань специфічної форми й певного змісту. Вони дозволяють якісно оцінити структуру знань і ефективно виміряти їх рівень, а також виявити прогалини в поточних і підсумковій підготовках.

На сучасному етапі тести допомагають перейти до створення системи найбільш ефективних форм організації навчання. Їхній зміст передбачає оптимальне відбиття навчальної дисципліни в системі тестових завдань. Чим повніше це відбиття, тим впевненіше можна

говорити про можливість використання тесту для досягнення поставленої мети. Однак прагнення до підвищення ефективності тесту лише за рахунок розширення кількості тем, розділів навчальної дисципліни та, відповідно, за рахунок збільшення числа завдань не можна визнати раціональним.

Під час створення тесту ставиться завдання включити в нього основне, головне, що учні повинні знати й уміти в результаті навчання. Можна сказати, що зміст освіти завжди ширший за зміст тестових завдань. Важливою особливістю складання тестових завдань є зростання складності завдань і труднощів їх виконання. Складність характеризується насиченістю навчального завдання і формою його викладу, а труднощі залежать від співвіднесення навчального матеріалу, який має бути засвоєний, з наявними знаннями, а також інтелектуальними можливостями учнів.

Відомо чимало форм тестових завдань, серед яких — закрита, відкрита, завдання на встановлення відповідності, установлення правильної послідовності (ранжирування). Кожна з них має певну побудову і специфічну інструкцію з виконання.

## ВИСНОВКИ

Інноваційні технології навчання відіграють надзвичайно важливу роль у сприйнятті і засвоєнні знань на уроці. Разом із активним підходом інтерактивний відкриває для учнів інші, досконаліші види навчання, які не бувають нудними та не цікавими. «Піраміда засвоєння знань» наочно продемонструвала, що пасивне сприйняття інформації учнями є найменш продуктивним навчанням. Для учнів сьогодення та майбутнього навчання у формі монотонної лекції не підходить і не буде мати результатів. Виділивши основні методи навчання у групи з назв груп одразу видно, який вид діяльності та в якій кількості учні будуть задіяні під час інтерактивного заняття.

Виділивши основні методи організації інноваційного навчання та сформувавши основні характеристики кожного методу бачимо як відбувається спонукання учнів у тому чи іншому методі до навчання, та основні особливості кожного з підвидів. Застосовуючи наприклад роботу в парах, вчитель навчає учнів взаємодіяти з партнером, а робота у великій групі – допомагає учневі бути частиною процесу. Або ж навпаки - у дискусіях, відстоювати свою думку. Кожен із методів має свою місію під час застосування в навчальному процесі, основна мета – всебічний розвиток особистості та її розумових здібностей.

На уроках географії в школі можна застосовувати безліч методів із перелічених, адже головне, щоб учням було цікаво виконувати роботу. Якщо взяти до прикладу, учні люблять працювати в парах, або бути в ролі вчителя. Також учні різного віку з особливим інтересом грають в ігри на уроці, ігри не розважальні, а навчальні, після проведення гри залишається багаж знань, якими хочеться поділитися.



## ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанський. Ю.К. Методи навчання як компонент дидактичної структури <http://www.novapedagogika.com/noloms-254-5.html>
2. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихователів молоді і батьків. – Полтава: Полтавський вісник, 1994.
3. Висоцький І.Р. - Комп'ютер в освіті // Інформатика й освіта. - 2000.
4. Гутгарц Р.Д., Чебишева Б.П. - Комп'ютерна технологія навчання // Інформатика й освіта. - 2000.
5. Давидов В.В. - Теорія розвиваючого навчання. - М.: ІНТАР, 1996.
6. Дистанційне навчання. Дистанційний курс. Навчальний посібник. За ред. Кухаренко В.М. — Харків: ХДПУ, 1999. — 216 с.
7. Єрмаков І. Г., Пузіков Д. О. Розвиток життєвої компетентності на всіх етапах становлення особистості // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16-17.05.03. — К., 2003.
8. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід О. Пометун, Л. Пироженко. — К.: А.П.Н., 2002.
9. Котелянець Н. Проектний метод навчання молодших школярів //Рідна школа. — 2001.
10. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти // Директор школи. — 2000.
11. Машбиц Є.І. - Психолого-педагогічні проблеми комп'ютеризації навчання. М. : Педагогіка, 1988.
12. Методика викладання географії в школі: Навчально-методичний посібник / С. Г. Коберник та ін. — К., 2000.
13. Морзе Н.В. Підготовка педагогічних кадрів до використання комп'ютерних телекомунікацій. Комп'ютерно орієнтовані системи навчання. — Вип. 6. — К.: НПУ ім. Драгоманова, 2003.— С. 12–25.

- 18.Нагірняк Б.А. Використання інноваційних технологій на уроці географії. Режим доступу <https://naurok.com.ua/profile/1970919>
14. Осмолівський А., Василенко Л. Від навчального проекту до соціальної самореалізації особистості // Шлях освіти. — 2001.
15. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: Теорія, практика, досвід: Метод, посібник. — К., 2002.; Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод, посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; За ред. О. І. Пометун. — К., 2003.
16. Рибалко О.В., Молодих Г.С. Щодо питання про педагогічні принципи дистанційного навчання. Зб. наук. праць. — К: НПУ ім. М.П.Драгоманова. — Випуск 4. — 2001. — С. 45–48.
19. Стадник О. Г. Метод проектів у викладанні географії. — Х.: Вид. група «Основа», 2008.
- 20.Стадник О. Г. Проблемні та творчі завдання до курсу економічної географії. — Х.: Вид. група «Основа», 2005.
17. Стадник О.Г. Інноваційні технології навчання географії. – Харків. 2010.
18. Стадник О.Г. Метод проектів у викладанні географії. – Харків. 2008.
19. Шейніс А.І. - Навчання через Інтернет: механізми ефективного пошуку географічної інформації .// Географія в школі, 1994.